

## ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

*Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου ἅπαντα τὰ ἐκδοσκόμμενα. — Œuvres complètes de Gennade Scholarios, publiées pour la première fois par + L. Petit, X. A. Sideridés et M. Jugie tome III. p I-LII + 547. Paris 1930.*

Παρά πᾶσαν τὴν σπουδαίαν ἀπώλειαν, ἣν ὑπέστησαν οἱ ἐκδόται τῶν ἀπάντων τοῦ Σχολαρίου διὰ τοῦ θανάτου τοῦ μακαρίτου Ξεν. Σιδερίδου (+ 14 Αὐγούστου 1929), ἡ συνέχεια τῆς πολυτίμου ταύτης ἐκδόσεως δὲν ὑστέρησε, καὶ ὁ γ' τόμος ἐκδοθεὶς κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐπλούτισε τὰς περὶ τοῦ σοφοῦ Ἑλληνοσ τῶν ὑστάτων χρόνων τοῦ Βυζαντίου γνώσεις ἡμῶν καὶ ἔρριψε νέον φῶς εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν τῶν περὶ τὴν ἄλωσιν χρόνων ἱστορίαν.

Μετὰ συντόμους θερμοῦς ἐπιμνημοσύνους σημειώσεις περὶ τοῦ ἐκλιπόντος συνεργάτου (p. I. - VI), ἔπεται μακρὰ εἰσαγωγή περὶ τῶν δημοσιευομένων κατωτέρω ἔργων, ἐκ τῶν ἕξ αὐτῶν τούτων παρεχομένων στοιχείων καὶ ἐκ τῶν βιβλιογραφικῶν σημειώσεων τῶν χειρογράφων καὶ τοῦ ἄλλοθεν γνωστοῦ ἤδη ὕλικου. Ἐκ τῶν 46 διαφόρων συγγραμμάτων τοῦ Σχ., τῶν ἐν τῷ τόμῳ τούτῳ ἐκδεδομένων, τὰ μὲν 24 εἶναι ἤδη γνωστὰ ἐκ παλαιότερων ἐκδόσεων τοῦ Renaudot, τῶν πατρ. Δοσιθέου καὶ Νεκταρίου, τοῦ Hergenroether τοῦ Gass, τοῦ A. Jahn, τοῦ X. Παπαϊωάννου καὶ τοῦ Σ. Λάμπρου, τὰ δὲ 22 νῦν τὸ πρῶτον ἐκδίδονται ἐκ χειρογράφων τοῦ XV καὶ XVI αἰῶνος, τῶν Βιβλιοθηκῶν Βατικανῆς, Μαρκιανῆς, Μονάχου, Παρισίων καὶ μάλιστα τοῦ "Αθῶ, ἰδίᾳ τῆς Μονῆς τοῦ Παντοκράτορος. Καὶ τῶν ἐκδεδομένων δὲ πρότερον ἐγένετο ἐπιμελεστέρα ἀνατύπωσις διὰ τῆς διορθώσεως πολλῶν ἐσφαλμένων γραφῶν, δι' ἀντιβολῆς πρὸς τὰ χειρόγραφα. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ ἔκδοσις καὶ τοῦ τόμου τούτου δὲν ὑστερεῖ τῶν προτέρων δύο, τὸ μόνον δὲ εὐχῆς ἄξιον διὰ τοὺς λοιποὺς τόμους θὰ ἦτο μεγαλυτέρα ἐπιμέλεια περὶ τὴν ἀντιγραφὴν, ὥστε τὸ κείμενον νὰ εἶναι ἀπληλαγμένον πολλῶν σφαλμάτων περὶ τὴν ἀπιστεύτως νοσοῦσαν στίξιν, τὴν ὀρθογραφίαν καὶ ἀκρίβειαν ὄλων λέξεων, ὧν ἡ ἐσφαλμένη γραφὴ ἐπισκοτίζει τὴν ἔννοιαν<sup>1</sup>. Εἰς μόνας

<sup>1</sup> Οὕτω ἐν σ. 2 ἐτυπώθη καταχεῖν ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ καταχεῖν, ἄττα ἀντὶ ἄττα (4), εἰ μὴ παύη ἀντὶ εἰ μὴ παύση (5), ὀπόσα ἀντὶ ὀπως διέθηκαν (15), κινδυνεύσαις, ἀντὶ κινδυνεύουσαις (18), μόλις ἂν εἰ ἀντὶ ὡσάν εἰ (28), ἀληθές (ὁ λόγος) ἀντὶ ἀληθής (28), δώσωμεν ὑμῖν ὅτι τὸ Πνεῦμα.. ἐκπορεύεσθαι ἀντὶ δώσωμεν ὑμῖν τὸ Πνεῦμα.. ἐκπορεύεσθαι

τὰς πρώτας 210 σελίδας ἀπαντῶσιν ὑπὲρ τὰς 60 ἀλλοιώσεις τοῦ κειμένου κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον σπουδαῖαι, μὴ περιλαμβανομένων εἰς ταύτας τῶν ἐκ τῆς ἐσφαλμένης στίξεως πολυπληθῶν τοιούτων.

Εἶναι δὲ τὰ ἐκδεδομένα ἐν τῷ τόμῳ τούτῳ ἔργα τὰ ἑξῆς: Ἐκ μὲν τῶν κατὰ Λατίνων ἔργων του. 1) Δύο διάλογοι περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγ. Πνεύματος (p. 1-49). 2) Ἀπόκρισις σύντομος καὶ σαφὴς περὶ τῶν ρητῶν τῶν δυτικῶν ἁγίων, ἐφ' οἷς μάλιστα ἐρείδονται οἱ λατῖνοι (p. 49-63). 3) Ὅτι ἀδύνατόν ἐστι καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ προβολέα εἶναι τοῦ Πνεύματος (63-76). 4) ἐπιχείρημα τῶν Γραικῶν καὶ λύσις τῶν Λατίνων (76-77). 5) Ἀπολογία ὑπὲρ τοῦ μὴ δέχεσθαι τοὺς ὑγιαίνοντας τῶν Γραικῶν τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδον (77-100). 6) Ἀπόσπασμα τῆς ἀντιρρήσεως κατὰ τοῦ λόγου τοῦ Βησσαρίωνος (100-116). 7) Ἐπιστολὴ πρὸς Δημήτριον Παλαιολόγον ἐκ μέρους τῶν ἀνθενωτικῶν (117-136). 8) Ἐπιστολὴ τῷ μεγάλῳ Δουκὶ (Λουκᾷ τῷ Νοταρᾷ) κατὰ τῆς ἐνώσεως (136-151). 9) Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον, περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος (152-165). 10) Προκήρυξις τῆς 1 νοεμβρίου 1452 πρὸς τὸν λαὸν τῆς πρωτεύουσας (165-166). 11) Ἀνακοίνωσις πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικούς τοῦ Πατριαρχείου (Συρόπουλον καὶ Ἀγαλλιανόν), κληθέντας εἰς τὰ ἀνάκτορα πρὸς συζήτησιν περὶ τῆς ἐνώσεως (166-170). 12) Προκήρυξις πρὸς τοὺς πολίτας τῆς πρωτεύουσας τὴν 27 νοεμβρίου 1452 «πρὸ ἑξ μηνῶν τῆς ἀλώσεως» (171-174). 13) Ἐπιστολὴ πρὸς Δημήτριον Παλαιολόγον ἐν Πελοποννήσῳ, τοῦ δεκεμβρίου 1452. (174-178). 14) Μικρὸς κατάλογος γνωστῶν καὶ ἀγνωστων ἔργων τοῦ Σχ. (179-180). 15) Θρηῆνος τοῦ Σχ. ἐπὶ τῇ ἐπακολουθησάσῃ ἀνακηρύξει τοῦ φλωρεντίνου ὄρου κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1453 (180-188) 16) Ἀναφορὰ τῶν ἀνθενωτικῶν ἀρχιερέων καὶ ἄλλων πατριαρχικῶν κληρικῶν πρὸς τὸν βασιλέα (188-195). 17) «Ἐκ τοῦ γ' τῶν θεολογικῶν» (195-196). 18) Κατὰ ἀζύμων (196-204). Ἐκ τῶν κατὰ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου συγγραμμάτων: 19)

(31), ἢ ἂν βούλοιο πίστιν ἀντί ἢν ἂν βούλοιο πίστιν (45), εἰ μὴ ἀντί οἱ μὴ (59), λύσουσι μᾶλλον τὴν ἀπορίαν ἢ φεύγουσιν ἀντί οὐ λύσουσι μᾶλλον κτλ. (67), ἔχε τὸν τοιοῦτον ἀντί ἔχετε τὸν τοιοῦτον (69), τὴν πόλιν τῶν Πατέρων ἀντί τῶν Πατέρων (97), πάσχων ἀντί πάσχειν (101), εἰ δὲ καὶ μὲν καινὸν τινα-ἀκατάληπτον (101). Ἄλλ' οἶμαι- τὸ γέρας ἀρπάσαντας, τὸ χωρίον νοσεῖ (σ. 106, 32-35), ἐν αὐτῷ ἀντί ἐν αὐτῷ (108), δι' Υἱοῦ τῆ πίστη χορηγούμενον ἀντί τῆ κτίσει (108), περιόψεσθε ἀντί περιόψεσθαι (108), μεταλαβεῖν ἀντί μεταβαλεῖν (109), ὁ σφοδράζων ἀντί ὁ σφόδρα.. ὑπερξέων (110), οὕτω ἀντί οὕτε (110), ἀνθρώπω τε ἀντί ἀνθρώπω γε (110), ἡ διόδος ἀντί Ἡσίοδος (111), ἀφίξη ἀντί ἀφίξει (113), μεταβαλλόμενος καὶ μεταβάλλεσθαι ἀντί μεταβαλλόμενος καὶ μεταβαλέσθαι (114), ἀνῆρ ἀντί ἀνήρ, καὶ λόγου τιμῶν ἀντί καὶ λόγον τιμῶν (114), ἀνέραστοι ἀντί ἀνεράστοις (115), εἶθ' ἀντί εἶθ' (115), αὐτῷ τέτακτο ἀντί ἀντετέτακτο (120), καὶ βασιλέα ἀντί καὶ βασιλεῖ (120), ἀνεκάλει ἀντί ἐνεκάλει (136), ἔκαστον ἀντί ἑμαντόν (176), προστησομένου ἀντί προσισταμένου (177), οὐκ ἀναπτύξεις ἐσάλευσαν ἀντί οὐς οὐκ ἀναπτύξεις ἐσάλευσαν (180) καὶ ἡμῶν ἀντί καθ' ἡμῶν (183) καὶ ἄλλα πλεῖστα.

κατὰ Ἀκινδυνιστῶν (σ. 204 - 228). 20) Περί θείας οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν (228 - 238). 21) Κατὰ Σιμωνίας πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον τῷ 1451 (239 - 251). 22) Ἐλεγχος τῆς Ἰουδαϊκῆς πλάνης, διάλογος (251 - 304). 23) Μεσαιωνικαὶ προφητεῖαι (305 - 314). 24) Γραφικὰ ζητήματα ἢ λύσεις ἀποριῶν τινῶν ἐπὶ τῇ θείᾳ Γραφῇ (315 - 345), 25) Περί τοῦ μυστηρίου τῆς ἐνανθρωπήσεως (345 - 368). 26) Περί τῆς νῦν σπάνεως θαυμάτων (368 - 390). 27) Περί τῆς ἐν Χριστῷ ἀνθρωπότητος (390 - 396). 28) Περί προκοπῆς τῶν ἀγγέλων ἐν τῇ μακαριότητι (406 - 407). 29) Περί τῆς ἐλευθερίας τῶν πονηρῶν. (407 - 416). 30) Ὅτι ἡ πίστις ἄνευ τῶν ἔργων νεκρὰ (416 - 424). 31) Περί τοῦ ἀσυγκρίτως ἐνδοξότεραν εἶναι τῶν Σεραφεῖμ τὴν Θεοτόκον (425 - 427). 32) Ὅτι μεῖζον πάντων τῶν ἁγίων ὁ Παῦλος (427 - 430). 33) Διάκρισις τῶν θείων προσώπων (430 - 433). 34) Ἡ μόνη ὁδὸς πρὸς σωτηρίαν, κατ' αἰτήσιν τῶν μουσουλμάνων (434 - 452). 35) Σύντομος ἔκθεσις τῆς χριστιανικῆς πίστεως (453 - 458) πρὸς τοὺς μουσουλμάνους. 36) Περί τῆς θεότητος τοῦ Κυρίου πρὸς μουσουλμάνους (458 - 475). Ὡς παράρτημα δὲ τῶν ἀντιρρητικῶν ἔργων τοῦ Σχ. δημοσιεύονται αἱ δῆθεν ἀποκρίσεις αὐτοῦ πρὸς τὰ Συλλογικὰ κεφάλαια Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ (476 - 538). Ἐν τέλει παρατίθεται κατάλογος τῶν κυρίων ὀνομάτων (439 - 443), θεολογικὸν λεξιλόγιον (544 - 545) καὶ πίναξ τῶν περιεχομένων (546 - 547).

Τὰ ἀνωτέρω σημειούμενα ἔργα τοῦ Σχολαρίου, καὶ μάλιστα τὰ πρῶτον νῦν δημοσιεύμενα, διαφωτίζουν πολὺ τὴν τε δρᾶσιν τοῦ ἀνδρὸς κατὰ τοὺς δυστήγους ἐκείνους χρόνους καὶ τὰς τραγικὰς ἡμέρας, ὅσας διῆλθε τὸ ἐκπνέον Βυζάντιον κατὰ τὰ τέσσαρα ἢ πέντε τελευταῖα ἔτη τῆς ὑπάρξεώς του. Καὶ πρῶτον μὲν ὀριστικῶς λύεται τὸ ζήτημα τῆς ταυτότητος Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου πρὸς τὸν ἐν Φλωρεντία παραστάντα Γεώργιον Σχολάριον διὰ τῆς νέας ὁμολογίας αὐτοῦ τούτου ὅτι οὐ μόνον ἐκ πολιτικῆς σκοπιμότητος συνηγόρησεν ἐν Ἰταλίᾳ ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως, ἀλλὰ καὶ ἐκ πεποιθήσεων, ἃς ἠναγκάσθη νὰ μεταβάλλῃ βαθύτερον καὶ ἀμεσώτερον μελετήσας τὰ ἐπίδικα ζητήματα καὶ δὴ τὸ τῆς παρανόμου προσθήκης τοῦ Filioque καὶ τῆς ἐν αὐτῷ βεβιασμένης καὶ ἀστηρίκτου δογματικῆς ἐννοίας. Ἐκ τούτου δὲ καταπίπτει ἀμετακλήτως ἡ διχοτόμησις τοῦ Σχολαρίου παρὰ τοῖς λατίνοις θεολόγοις πρὸς ἐξήγησιν τῶν εἰς αὐτὸν ἀποδοθέντων πέντε λόγων ὑπὲρ τῶν «πέντε κεφαλαίων τῆς ἐν Φλωρεντία συνόδου», τὰ ὅποια ἤδη πρὸ πολλοῦ (καὶ πρὸ μικροῦ ἔτι τοῦ L. Petit) ἀπεδείχθησαν νόθα κατασκευάσματα τοῦ λατίνου ἐπ. Μεθώνης Ἰωσήφ τοῦ Πλουσιαδηνοῦ. Θαυμάσιος ἐν τῇ ὁμότητι αὐτοῦ εἶνε ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς περὶ τὸν Βησσαρίωνα ἐν Ἰταλίᾳ λατινιστάσης μερίδος τῶν κληρικῶν, ἣν παρέχει ἐν τῷ ἀντιρρητικῷ του πρὸς τὸν δογματικὸν λόγον τοῦ Βησσαρίωνος, ἐν ᾧ ὁ Σχολάριος ἀναφαίνεται, οἷος πράγματι ἦτο, τὰ μέγιστα φίλαυτος καὶ δριμύς πρὸς τοὺς μὴ καταφεύγοντας εἰς τὴν σοφίαν αὐτοῦ, ὡς τοῦτο συνέβη ἐν Φερόρα καὶ Φλωρεντία εἰς τὸν Βησσαρίωνα, ὅστις εἰς τὸν

κατὰ τοῦ Μάρκου Εὐγενικοῦ ἀγωνία ἀπαξιώσας νὰ συμβουλευθῆ καὶ τὸν Σχολάριον προὔκάλεισε τὴν μῆνιν τούτου, ὅστις καὶ παρουσιάζει εἰς ἡμᾶς τὸν Βησσαρίωνα τερπόμενον διὰ τὰς ὕβρεις κατὰ τοῦ Ἐφέσου τῶν ἄλλων λατιφρόνων, ὧν «καὶ προσηρέθιζε τὴν ὀργὴν καὶ τὰς ὑποψίας ἀνῆπτε, μὴ καὶ λάθωσί ποτε τὸ συμφέρον ὑπ' ἀνάγκης ἐλόμενοι. Ὑποῦργον δέ σοι τὰ τοιαῦτα πολλοί, οὓς ὥσπερ ἐν θήρᾳ προκαταληψομένους προέπεμπες, οἱ δὲ κυνῶν σοι χρεῖαν ἐπλήρουν, ἐπὶ τὸ δάκνειν καὶ σπαράττειν, ἄν που δέη, παρασιτούμενοι... οἵτινες καὶ περὶ δογμάτων πολλὰ περιόντες ἐφθέγγοντο, ἃ κυνηδὸν ἐτύγχανον σιτησάμενοι... πολλῶν ἐν ταῖς σαῖς τραπέζαις καρυκευμάτων, αἰφνιδίου θεολογίας ἀπολαύσαντες» (σ. 110-111), καὶ ἔτι τούτων βαρύτερα: «Σὺ μὲν οὖν ἂν φαίης οὐ μόνος ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ τῶν πραγμάτων συμπέρασμα καὶ τὴν οὕτω καλὴν ἐπιθεῖναι κωρωνίδα, τὸν ὄρον· ἡμεῖς δὲ ἴσμεν καλῶς τίνες ἦσαν οἱ ταῦτά σοι συμπράττοντες, ἀνδράριά τινα τετυφωμένα καὶ βεβηκὸς οὐδὲν ἔχοντα, καὶ λόγων μὲν ὥσπερ καὶ πτερῶν ἀφαστιῶτα, ὥστε καὶ τὰ σὰ θαυμάζειν, ὁποῖά ποτ' ἂν εἴη, τιμῆς δὲ καὶ προεδρίας, ἕνια δὲ καὶ χρημάτων πολλῶν, ἀφορμὴν τὴν ἔνωσιν ἔξιν ἐλπίζοντα... Σὺν τούτοις ἐξήταξες τὰ τῆς πίστεως· μετὰ τούτων ἐσκέπτου τί προσίεσθαι χρὴ τούτους κριτὰς καὶ συμβούλους σοι τῶν ἀληθῶν καὶ δικαίων ἀξιόχρεως ὑπέλαβες εἶναι», πικρὸν δὲ παράπονον ἐπάγειται, ὅτι τῶν τοιούτων συμβούλων ἀπηξίωσε νὰ προτιμήσῃ αὐτὸν (τὸν Σχ.) τὸν σοφὸν καὶ ἀκριβέστατον τῶν ὄντων ἐπιστήμονα... παρ' οὗ πολλὰ καὶ μεγάλα εἰς φιλοσοφίαν καὶ ῥητορικὴν ὠφέληται» (σ. 112). Ταῦτα ὅμως δὲν ἐμποδίζουν τὸν Σχολάριον μετ' ὀλίγους στίχους νὰ πλέξῃ τὸ ἐγκώμιον τοῦ Βησσαρίωνος, ὀνομάζων αὐτὸν «σοφώτατον φίλον», ὃν ὑπερπάντα «οἶδε καὶ τὴν ἐν λόγοις δύναμιν αὐτοῦ θαυμάζει», κηρύττων αὐτὸν «καὶ ὕδατος καὶ ἀέρος καὶ ζωῆς αὐτῷ τιμιώτερον». Εἶναι ταῦτα συμβολαὶ ἀξιόλογοι πρὸς ἀποτελέσειν τῆς ὅλης ἐν Φλωρεντία εἰκόνας πρὸς διαφώτισιν τῶν παρασκηνακῶν πρὸς τὴν ἔνωσιν ἐνεργειῶν καὶ βαθυτέρων ἐλατηρίων, τὰ ὁποῖα εὐνόητον εἶναι ὅτι κατέστησαν εὐκοπωτέραν τὴν νίκην τῶν λατίνων ἐν τῇ συνόδῳ ἐκείνῃ.

Ἐπιβεβαιῶν τὸ καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν γνωστὸν ὅτι Ἰωάννης η' ὁ Παλαιολόγος ἐπανελθὼν ἐξ Ἰταλίας, ἐπὶ μακρὸν οὐδεμίαν ἤσκησε βίαν ἐπὶ τοὺς ἀνθωνοτικούς οὐδ' ἐπέβαλε τὴν ἐπίσημον ἀνακήρυξιν τῆς ἐν Φλωρεντία συνόδου, καὶ μόνον ἠρκέσθη νὰ προαγάγῃ εἰς πατριάρχας δύο ἐκ τῶν ὑποστηριζάντων ἐν Ἰταλίᾳ τὴν ἔνωσιν, Μητροφάνην τὸν β' (1440-1443) καὶ Γρηγόριον γ' τὸν ἀπὸ πρωτοσυγκέλλων (1445-1449 ἢ 1451), προσθέτει τοῦτο τὸ νέον, ὅτι παρέμεινε μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ πιστὸς εἰς τὴν ἔνωσιν, ἔστω καὶ κατ' ἐπίφασιν, καὶ ἀπέθανεν «ἐν αὐτῇ τῇ τοῦ λατινισμοῦ προσποιήσει... καὶ τῶν τῆς Ἐκκλησίας τιμῶν ἀπεστερήθη δικαίως, ἥς οὐ προύργου πεφρόντικε» (σ. 100). Τὴν μετὰ τὴν συζήτησιν τῶν εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Ευλαλᾶ κληθέντων πατριαρχικῶν κληρικῶν (Βαλσαμῶν καὶ Συρόπουλον) πρὸς τὸν παπικὸν

λεγαῖτον Bartolomeo Laarcci ὑπογραφεῖσαν ὑπ' αὐτῶν ὀρθόδοξον δογματικὴν διατύπωσιν (τόμον) θεωρεῖ ὡς ἀνατρεπτικὴν τοῦ φλωρεντίνου ὄρου τοῦτο δὲ καὶ ἡ παντελὴς σιωπὴ περὶ τῆς ὑπὸ τῶν τριῶν πατριαρχῶν πρωτοβουλία τοῦ μητροπολίτου Καισαρείας ἀποκηρύξεως ἐν συνόδῳ τῶν Ἱεροσολύμων τοῦ φλωρεντίνου ὄρου τῷ 1443, πείθουσιν, εἰ μὴ τι ἄλλο, ὅτι ἡ ἀποκήρυξις αὕτη ἔγινε πολὺ βραδύτερον. Ἐκ τῆς πρὸς τὸν μέγαν Δοῦκα (Λουκᾶν Νοταρᾶν) ἐπιστολῆς τίθεται ἐκτὸς πάσης ἀμφισβητήσεως ὅτι ἀπὸ τῆς εἰς Ρώμην φυγῆς τοῦ οὐνίτου πατριάρχου Γρηγορίου τῆς Μαμῆς (1449 ἢ 1451) μέχρι τῆς ἀλώσεως καὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Σχολαρίου (1454) ὁ θρόνος διετέλεσε κενός, ὃ δὲ φερόμενος ὡς πατριάρχης ἐπὶ τῆς ἀλώσεως Ἀθανάσιος ὁ β' εἶνε παρέγγραπτος οὐδέποτε ὑπάρξας. Ὁ Σχολάριος γράφει: «Εἶτε τοίνυν ὁ σχισματικὸς πατριάρχης (Γρηγόριος) μέλλοι ζῶν ποτε παραγενέσθαι (ἐκ Ρώμης), εἶτε τινὰ τοιοῦτον αὐθις ἐπὶ τὸν θρόνον συμπείσαντες καθιεῖτε, κρύπτοντα τὴν γνώμην μέχρι τινός» (ὡς ὁ Γρηγόριος). Καὶ ἄλλως δὲ πατριάρχου ὀρθόδοξου κατὰ τὰ ἔτη 1449-1453 οὐδεὶς τῶν συγχρόνων τότε (Ἰωάννης Εὐγενικός, Συρόπουλος, Βησσαρίων, Ἀγαλλιανός, Φραντζῆς κτλ.) οὔτε ὀνομαστὶ οὔτε ἄλλως μνημονεύει. Ἐν ἐπιστολῇ δὲ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον (12 μαρτίου 1452) ὁ Σχολάριος γράφων «καὶ ταῦτα πάντα ἐκφήνωμεν καὶ τελειώσωμεν διὰ τοῦ στέρξαι τὸν κῦρ Γρηγόριον καὶ τοῦ μνημονεῦσαι τὸν πάπαν» (σ. 152) ἐνισχύει τελείως τὴν γνώμην περὶ χηρείας τοῦ θρόνου κατὰ τὰ τρία τελευταῖα πρὸ τῆς ἀλώσεως ἔτη.—Ἐκ τῆς πρὸς Δημήτριον τὸν Παλαιολόγον ἐπιστολῆς (σ. 118) ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Σχολάριος μετὰ τοῦ Γεμιστοῦ καὶ τοῦ Δημητρίου ἀνεχώρησαν ἐκ Φλωρεντίας εἰς Βενετίαν πρὸ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ ὄρου τῆς 6 ἰουλίου 1439, ὅπερ ἐσήμαινεν ἀποδοκιμασίαν τῆς οὕτω γενομένης ἐνώσεως, εἰς ἐπὶ πλέον λόγος κατὰ τῆς γνησιότητος τῶν εἰς τὸν Σχολάριον ἀποδιδόμενων τεσσάρων λόγων ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως, ὑπὲρ ἧς ἀμύνεται ὁ κ. Jugie (σ. XII). Ὅτι οὐχὶ πολὺ εὐμενῶς εἶχεν ὁ Σχ. πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον καὶ τοὺς περὶ ἐκεῖνον, φαίνεται ἐξ ὧν λέγει πρὸς τὸν ἀδελφόν του Δημήτριον (σ. 124).—Παρὰ τὴν πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη μεγάλην αὐτοῦ ἀφοσίωσιν, δι' ἣν βραδύτερον καὶ πρὸς τὸν μέγαν πλατωνικὸν Πλήθωνα διεπληκτίσθη, ὁ Σχ. ἐπαρκῶς ἐτίμα καὶ τὸν Πλάτωνα καὶ συχνὰ ἀνατρέχει πρὸς τὸ κῦρος αὐτοῦ πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἰδίων του σκέψεων (σ. 127, 133, 440, 450 κτλ.). Ἐπιβεβαιοῖ καὶ ὁ Σχ. τὴν ὑπὸ τοῦ Μάρκου Εὐγενικοῦ ῥηθεῖσαν γνώμην ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἀνεκήρυξαν τοὺς λατίνους αἰρετικούς διὰ τὴν πολιτικὴν καὶ ἄλλην ἰσχὺν αὐτῶν (σ. 14-15).

ΑΔ. Ν. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ